

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.
УДК 373.2.034:398.21=161.2

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ
ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ КАЗОК**

Антоніна Карнаухова

(м. Київ)

Резюме. У статті розглядаються питання формування морального виховання дошкільників засобами українських казок, висвітлено результати експериментального дослідження.

Ключові слова: моральне виховання, моральне ставлення, повага, українська казка.

Summary. The questions of forming moral education of children from 3 to 7 using the methods of ukrainian fairies is produced in the article; the results of the experiment of the problem of investigation are produced.

Key words: moral education, ukrainian fairies, moral

Процес демократизації нашого суспільства органічно пов'язаний із гуманізацією відносин у всіх сферах соціального життя. За таких умов активним суб'єктом може стати людина, яка насамперед керується у своїй суспільно корисній діяльності та поведінці гуманістичними цінностями, має високий рівень самосвідомості та відповідальності.

У зв'язку з цим постає важлива педагогічна проблема стосовно вироблення певних норм спілкування між дітьми і дорослими, що забезпечують розвиток гуманних відносин у суспільстві. Норми цих відношень приймають форму правил поведінки, принципів, ідеалів, традицій, звичаїв і їх наслідування є запорукою сталої системи моральних цінностей, усвідомлення дитиною об'єктивної реальності як „світу людини”, введення її у поле культури, виховання поваги, що сприятиме гуманізації взаємин у системі „дитина – дорослий”.

На наш погляд, базисною основою стосунків між дитиною та дорослим,

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р. як учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії, виступає гуманне ставлення до людей, що включає повагу до особистості, передбачає вияв таких якостей особистості як любов, доброта, довір'я, чуйність, ввічливість, делікатність, співчуття. Формування цих якостей – складний педагогічний процес, який допомагає ввести дитину у світ моральних знань, переживань, почуттів, сформувати у неї певну моральну позицію.

Метою нашого дослідження є висвітлення питань формування у дітей поваги до дорослих та обґрунтування української народної казки як засобу формування позитивного ставлення до дорослих у дітей 5-го року життя.

Враховуючи історичний досвід виховання дітей дошкільного віку, можна ствердно констатувати, що в усі часи проблема формування моральних почуттів, моральної поведінки у відповідності до визначених норм і правил завжди була актуальною. У педагогічних працях Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, моральному вихованню надається одне із пріоритетних значень у розвитку особистості дитини. Окремі аспекти даної проблеми досліджувались вченими різних країн: в Україні (Л.В.Артемова, О.Л.Кононко, В.К.Котирло, О.І.Кульчицька та ін.), в Росії (Р.С.Буре, А.М.Виноградова, Р.І.Жуковська, В.Г.Нечаєва, С.В.Петеріна та ін.).

Психологічні основи формування моральної сфери особистості були об'єктом вивчення таких науковців як О.В.Запорожець, М.І.Лісіна, А.А.Люблінська, С.Г.Якобсон. Наприклад, за твердженням О.В.Запорожця, в основі морального виховання лежить гармонійний розвиток почуттів, які виникають і розвиваються під впливом соціальних умов життя.

Вивчення філософських, соціологічних, психолого-педагогічних досліджень дозволило відзначити, що впродовж усієї історії розвитку людства і становлення сім'ї для вирішення проблеми „дорослі і діти” так і не було знайдено єдиного універсального рецепту, але кожен філософ, вчений, гуманіст і пересічна людина не раз замислювалися над цим питанням і кожен по-своєму намагався знайти шляхи розв'язання.

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.

Дослідження проблеми виховання шанобливого ставлення до батьків у історичному аспекті досить тісно пов'язане із культурою християнства. Аналіз наукових джерел дозволив відзначити значний вплив християнської моралі на формування національної свідомості, стало носієм духовних цінностей, норм загальнолюдської моралі, значне місце в свідомості та культурі народу зайняло пошанування старшого покоління, особливо батьків: „Шануй свого батька та матір, щоб добре велося тобі, і щоб ти був на землі довголітнім”; „Хто кляне свого батька та матір свою – погасне світильник йому серед темряви” – наголошує Біблія, трактуючи пошанування старшого покоління.

Зокрема, перші спогади щодо виховання норм загальнолюдської моралі у дітей, зокрема шанобливого та доброзичливого ставлення до старших та батьків, ми знаходимо у творах видатних діячів за часів Київської Русі. Так, у „Повчанні Володимира Мономаха дітям” зазначалося, що важливою рисою давньої стратегії сімейного виховання було визнання авторитету вихователів, і насамперед – дорослих [1;165].

Детальний аналіз наукової літератури та огляд історичних вчень, зокрема основ християнської релігії, з питань відносин між людьми, визначення загальнолюдських цінностей дозволив виокремити деякі правила у ставленні дітей до батьків, заснованого на взаємній любові і повазі:

- ✓ шануй свого батька та матір, щоб добре велося тобі, і щоб ти був на землі довголітній;
- ✓ діти, будьте слухняні в усьому батькам;
- ✓ мудрий син тішить батька свого, а людина безумна погорджує матір'ю своєю;
- ✓ нерозумний син – смуток для батька, для своєї ж родительки – гіркість;
- ✓ батьки, не дратуйте дітей своїх, щоб на душі не впали вони! [7;18].

Узагальнивши вищезазначені положення констатуємо, що в них розкривається сутність норм суспільної моралі, що постає як вимога перед кожною окремою особистістю практикувати лише гуманні стосунки,

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р. визнавати гідність кожної людини, що розцінюється нами як першопочаткова сутність поняття „повага”. У тлумачних джерелах [6;263] „повага” розглядається як діяльнісний компонент у ставленні до інших, базується на вмінні доводити власне ставлення до індивіда, задоволенні його потреб і включає в себе цілий комплекс інших моральних почуттів та характерних рис особистості: доброта, чуйність, довір’я, ввічливість, делікатність, скромність, працьовитість та ін. Отже, аналіз досліджень зумовив погляд на визначення терміну „повага” як на одну з найважливіших характеристик ціннісного ставлення, що в свою чергу забезпечує формування морального ставлення особистості до людини.

За визначенням О.Л.Кононко, моральне ставлення – це ставлення до людей, що формуються в ході спільної з ними діяльності, спілкування. В процесі формування моральних стосунків з іншими активну участь беруть моральні почуття. Переживання дитиною різних аспектів взаємодії власного „Я” з іншими людьми є умовою виникнення моральних ставлень. Моральні почуття входять до складу особливої групи вищих почуттів нарівні з інтелектуальними, естетичними та практичними. Моральними є почуття, в яких виявляється більш-менш стійке емоційне ставлення дитини до людей, діяльності, самої себе. Вони невід’ємні від моральних норм поведінки, оцінки відповідності або суперечності дій, вчинків, намірів людини цим нормам. Джерелом моральних почуттів є взаємини людей, їхня спільна діяльність. Моральні почуття являють собою один з видів мотивації соціальної поведінки і діяльності, регулюють поведінку зростаючої особистості, позначаються на її оцінках і самооцінці. Моральні почуття тісно пов’язані з формуванням у дітей чітких, зрозумілих, значущих для них етичних уявлень про добро і зло, права й обов’язки, красу і потворність, правду і неправду, віру, надію, любов, честь, відповідальність. Оволодіння способами розв’язання різних моральних задач, опанування їхнього змісту потребує наявності в дитини значного запасу етичних знань, апробування нею цих знань на практиці.

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.

Якщо у дошкільників не сформувалося належне уявлення про ту чи іншу етичну категорію або вони засвоїли її формально, то вимоги дорослих: „не бреши”, „не гнівайся”, „не бийся зі слабшими за тебе”, „не грубіянь” тощо не знаходять відгуку в їхній душі, залишають їх байдужими, що позбавляє змоги диференціювати зміст багатьох людських вчинків, передбачати їхні можливі наслідки [5;130].

Негативну роль у становленні особистості відіграє звичка дошкільника лишатись осторонь подій, виступати споглядачем дій інших, вчиняти як годиться лише за вказівкою дорослого. Якщо дитина не відчуває потреби в певних діях, вчинках, не має досвіду самостійного прийняття рішень, здійснення вибору за своїм розсудом, покладання на себе відповідальності з конкретні вчинки та їхні наслідки, з неї вийде нікчемна особистість.

Моральні почуття вивчалися багатьма педагогами й психологами (А.М.Виноградовою, О.І.Кульчицькою, В.Г.Нечаєвою, Ю.О.Приходько), проте донині не вироблено системи їх чіткої класифікації. Систематизація відомостей педагогічної та психологічної літератури дає змогу окреслити досить широкий перелік моральних почуттів: почуття правди, довіри, справедливості, емпатії, гідності, сорому, провини, совісті, відповідальності, успіху.

Моральні почуття дошкільників формуються в процесі спілкування з оточуючими людьми, виконання спільної з ними діяльності. Вони передбачають наявність у зростаючої особистості відкритості, довіри, доброзичливого ставлення до людей. Основою такого ставлення є позитивні емоційні стани дітей, які слід створювати й підтримувати. Це вимагає від батьків та педагогів терпіння й витримки. Відомі психологи (Е.О.Аркін, О.В.Запорожець, В.К.Котирло) стверджували, що важливою умовою розвитку моральних почуттів у дошкільників є створення дорослими життєрадісної атмосфери, яка сприяє становленню оптимістичного настрою, відчуття захищеності, зацікавленості тим, що відбувається навколо. Не обминула увагу дослідників проблема впливу художньої літератури на

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.
культуру поведінки дітей, що обґрунтована як засіб формування моральної
сфери А.М.Виноградовою.

Аналіз теорії та практики дошкільного виховання дозволив виокремити
засоби формування у дітей поваги до дорослих, серед яких досить
ефективним є казка. У світлі нашого дослідження важливе значення
надається психологічним особливостям сприймання і розуміння казки дітьми
дошкільного віку (В.М.Андропова, Л.М.Гурович, О.В.Запорожець,
Г.М.Леушина, О.І.Соловйова).

Під впливом казок у дітей виникають різноманітні почуття та
переживання, казки мають надзвичайну емоційну силу впливу на дітей,
несуть у собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні
емоції. Захоплюючий зміст казки, самотність дійових осіб, поєднання
фантастики з реальністю, образність та експресивність мовлення мають
великий емоційний вплив на дітей. Вона сприяє формуванню у дитини чітких
морально-філософських, гуманістичних уявлень про навколишній світ, про
те, що добро перемагає зло, яке завжди повертається до того, хто його скоїв,
а за добрі вчинки завжди віддячують добром. Основні моральні категорії:
добро і зло, правду і кривду, любов і ненависть, зневагу і пошану і т.д.

Казка потрібна кожній дитині як насущний, духовний хліб, який ніколи
не приїдається. Адже казка зачаровує дитину образністю рідного слова, його
красою, колоритністю персонажів, особливостями їх характеру, багатством
природи. Характерне для казки торжество справедливості, перемога добра
над злом викликають співчуття дитини, співпереживання. О.В.Запорожець
зазначає, що дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли не відомо,
хто «хороший», а хто «поганий». Вони намагаються одразу виділити
позитивних героїв, приймають їх позицію, негативно ставляться до всіх, хто
їм заважає. Іноді навіть неживі предмети піддаються суворій критиці, якщо
дитина не знаходить кого можна звинуватити в тому, що трапилося. Казка не
пропускає і не прощає своїм героям дій, які не відповідають їхньому образу.
Ясна й нескладна характеристика позитивних та негативних героїв

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р. допомагає дітям розібратися у їх поведінці, визначити своє ставлення до них, дати адекватну оцінку їх вчинкам. Саме завдяки казкам, дошкільники мають змогу опанувати такими поняттями як Добро та Зло, радіти перемозі Добра над Злом. На прикладах казкових героїв діти вчаться оцінювати свої дії та дії інших, порівнюють себе з казковими героями, радіють непереможній силі Івана-Побивана, переживають за долю Івасика-Телесика. Позитивний герой казки завжди працьовитий, справедливий, відважний, він долає перешкоди, досягає поставленої мети, виступає носієм народної моралі.

Діагностичний підхід до вивчення якості формування позитивного ставлення дітей до дорослих обумовив необхідність розробки критеріїв, рівнів та їх показників.

З цією метою нами були визначені наступні критерії:

- розуміння дітьми 5-го року життя поняття „повага”;
- прояв дітьми позитивних форм поведінки по відношенню до дорослих та однолітків;
- оцінні судження дітей 5-го року життя стосовно норм моральної поведінки у стосунках з батьками.

В ході певних дослідницьких процедур були виокремлено три рівні сформованості позитивного ставлення до дорослих у дітей та їх показники.

Високий рівень. Діти цієї групи постійно привітні у ставленні до батьків, під час спілкування з ними постійно вживають пестливі форми, розуміють поняття «повага», регулярно або часто виявляють безкорисливу допомогу рідним, самостійно усвідомлюють і відповідно швидко реагують на внутрішній стан батьків.

Середній рівень. Дітям даного рівня притаманне не повне усвідомлення самого поняття «повага», відповідно неповні знання про норми моральної поведінки з батьками; розуміння внутрішнього стану близьких дорослих відбувається, як правило, через вказівку; поняття «повага» по відношенню до батьків дитина виявляє нерегулярно, частіше за нагадуванням або переконанням дорослих; на зауваження дорослих реагують, але при цьому

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.
намагаються переконати у власній правоті.

Низький рівень. Діти мають нечіткі уявлення про повагу до батьків, норми моральної поведінки з ними, характеризуються низьким рівнем слухняності, неадекватністю реакцій на зауваження та вимогу батьків; не здатні до постійного і усвідомленого виявлення турботи про батьків, надання допомоги, усвідомлення стану батьків та відповідного реагування. У спілкуванні з дорослими ці діти агресивні, непривітні, рідко вживають пестливі слова.

Сучасний стан практики суспільного дошкільного виховання дозволив констатувати, що більшій частині дітей притаманний середній та низький рівні сформованості позитивного ставлення до дорослих, що за кількісними показниками відповідають 30 % дітей з низьким рівнем і 50 % – з середнім рівнем. У порівнянні з кількістю дітей з високим рівнем сформованості позитивного ставлення (20 %) середній та низький рівні є пріоритетними.

Результати теоретичного аналізу, дані констатувального експерименту дали нам змогу розробити модель формування позитивного ставлення до дорослих у дітей 5-го року життя, провідним засобом у якій є використання української народної казки.

Для проведення формувального експерименту ми розробили програму, яка включала:

- поглиблення і систематизацію педагогічних знань дорослих про моральні почуття.
- розробку серії занять з використанням українських народних казок;
- застосування методів та форм роботи, які допоможуть у підвищенні рівня позитивного ставлення (бесіди з дітьми, з педагогами, розв'язання проблемних ситуацій, читання казок, складання порівняльних характеристик героям, придумування власної кінцівки казки, малювання за змістом українських казок, постановка ігор драматизацій, проведення літературних вечорів).

Робота за авторською методикою дала можливість порекомендувати

Науково-теоретичний збірник. – Вип.14. – Переяслав-Хмельницький, 2008 р.
поради вихователям щодо формування позитивного ставлення до дорослих
засобами казки, які сприяють підвищенню рівня сформованості даної якості у
дітей:

1. Створюйте в групі сприятливі умови для розвитку високих моральних
якостей особистості дитини. Слід створити атмосферу доброзичливості.
Корисно привчати дітей спостерігати прояви добрих моральних почуттів,
аналізувати разом з ними бажані-небажані наслідки людських вчинків.

2. Пам'ятайте, що у формуванні поваги до дорослих, а також щирості,
людяності, не обійтися без психологічних знань (мислення, почуттів, волі:
«Треба вміти не лише побачити, що комусь погано, а й пожаліти його,
запропонувати допомогу»; пам'яті: «Пригадайте, що відчували, коли хтось до
вас погано ставився?»).

3. Виробляйте у дошкільників звичку над можливими наслідками
приємних і неприємних вчинків.

Література:

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV – XVII веков./ Сост. С.Д.Бабишин, Б.Н.Митюров. – М.: Педагогика, 1985.
2. Артемова Л.В., Таранова Е.А. Моральное воспитание дошкольников.- К.: Рад.школа, 1984.
3. Виноградова А.М. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников. – М., просвещение, 1989.
4. Запорожец А.В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения // Избр.псих.тр.- М., 1986. - Т-1.
5. Кононко О.Л. Сімя і дитячий садок: умови, шляхи та засоби гуманізації взаємин. – К., 1994.
6. Новий тлумачний словник української мови. – У 4-х т./ Укл. Яременко В.В., Сліпущко О.М. – К.: Аконт, 1999. - Т-3.
7. Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи.//Рідна школа. – 1994.- № 5.